

رابطه معنویت و تاب‌آوری در دانشجویان روانشناسی

مونا کاشفی^۱، علی‌اکبر صلاحی^۲

^۱ دانش آموخته مقطع کارشناسی، گروه روانشناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد یادگار امام خمینی (ره) - شهرری.
^۲ مدرس و مشاور دانشگاه، گروه روانشناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد یادگار امام خمینی (ره) - شهرری.

نام نویسنده مسئول:

مونا کاشفی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۱۲/۲۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۲/۲۵

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی رابطه بین معنویت و تاب‌آوری در دانشجویان رشته روانشناسی با روش پژوهش کمی و از نوع همبستگی انجام شد. جامعه مورد پژوهش دانشجویان مقطع کارشناسی رشته روانشناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد یادگار امام خمینی (ره) - شهرری در نیمسال تحصیلی ۹۹-۹۸ بود، ۴۰ نفر به عنوان نمونه به صورت در دسترس انتخاب شدند که ۳۴ نفر آنها زن و ۶ نفر دیگر مرد بودند. روش جمع‌آوری داده‌ها غیرتصادفی و از نوع در دسترس بود. ابزار پژوهش شامل پرسشنامه‌های معنویت پاریسیان و تاب‌آوری کونور و دیویدسون بود. روش آماری پژوهش همبستگی پیرسون بود. نتایج آماری حاصله نمره ۰.۰۰ را برای sig نشان داد که از سطح معناداری ۰.۰۵ کوچکتر بود ($p < 0.05$). در نتیجه با احتمال ۹۵٪ رابطه بین معنویت و تاب‌آوری در دانشجویان رشته روانشناسی معنادار گردید.

واژگان کلیدی: معنویت، تاب‌آوری.

مقدمه

در سالهای اخیر رویکرد روانشناسی مثبت گرا^۱ مورد توجه پژوهشگران حوزه‌های مختلف روانشناسی قرار گرفته است. بنیادی ترین سازه‌های مورد پژوهش این رویکرد را عواملی تشکیل می‌دهند که موجبات تطابق هر چه بیشتر انسان را با نیازها و تهدیدهای زندگی سبب می‌گردند که در میان این عوامل تاب‌آوری^۲ جایگاه ویژه‌ای را به خصوص در حوزه‌های روانشناسی تحولی^۳، روانشناسی خانواده^۴ و بهداشت روان^۵ به خود اختصاص داده است (کمپل^۶ و همکاران، ۲۰۰۶؛ به نقل از جوکار، ۱۳۸۶).

تاب‌آوری، انعطاف پذیری موثر و توانایی سازگاری مناسب در مقابله با حوادث و عوامل استرس‌زا و خطرناک یا تهدیدهای مهم است. به عبارت دیگر تاب‌آوری به عنوان توانایی بهبود، جبران و انعطاف پذیری بعد از مواجهه با حوادث استرس‌زا معرفی می‌شود (مندل، مولت و براون^۷، ۲۰۰۶؛ به نقل از کرمی و افشک، ۱۳۹۷).

افرادی که دارای سطح بالای تاب‌آوری هستند با احتمال بیشتری در زندگی خود عواطف مثبت را تجربه می‌نمایند و اعتماد به نفس بالاتری داشته و در مقایسه با افرادی که از سطح پایین تاب‌آوری برخوردارند، سازگاری روانشناختی بهتری دارند (بلاک^۸؛ به نقل از احمدی و شریفی در آمدی، ۱۳۹۳).

معنویت^۹ راهی است که ما از طریق آن به زندگیمان پاسخ می‌دهیم. معنویت، ترمیم، دلسوزی، هدف و اتحاد با دنیای فرامادی است. معنویت یک بعد قدرتمند از تجربه انسان است که ماهیت و تنوع آن در دنیای در حال تغییر امروزی رو به رشد است (هنری^{۱۰}، ۲۰۰۳؛ به نقل از اژدری فرد و همکاران، ۱۳۸۹).

معنویت جنبه‌ای از وجود انسان است که به فرد انسانیت می‌دهد؛ همچنین معنویت با ساختارهای مهم فرد در ارتباط است و به او برای مقابله با مسائل زندگی کمک می‌کند (اسوینتون و پاتیسون^{۱۱}، ۲۰۰۱؛ به نقل از مومنی و شهبازی‌راد، ۱۳۹۱).

معنویت، رابطه فرد با خدا، واگذاری کار به او، اعتماد به قدرت و هدایت همه جانبه او است (پلانته^{۱۲}، ۲۰۰۸؛ به نقل از عبدلی سلطان احمدی و همکاران، ۱۳۹۲).

در کشور ایران، معنویت و متغیرهای مربوط به آن از اهمیت فراوانی برخوردارند، همچنین این کشور از گذشته تا به امروز با مشکلات و سختی‌های فراوانی رو به رو شده است که مردم آن با استقامت و توانایی‌های خود، با موفقیت و به گونه‌ای حیرت‌انگیز علاوه بر اینکه از این مشکلات و سختی‌ها عبور کرده‌اند، بلکه به سطوح بالاتری (نسبت به قبل از این شرایط) نیز دست یافته‌اند. مسائل ذکر شده توجه پژوهشگران را به بررسی رابطه‌ی معنویت و متغیرهای مربوط به آن مانند تعالی معنوی، سلامت معنوی، هوش معنوی و غیره با تاب‌آوری جلب کرده‌اند.

بررسی پژوهش‌های انجام شده نشان داد که پژوهش‌های بسیاری به متغیرهای موجود در پژوهش حاضر پرداخته‌اند، به این صورت که هر کدام از آن‌ها یا به بررسی رابطه بین یکی از متغیرهای موجود در پژوهش با متغیرهای دیگر پرداخته‌اند یا به بررسی رابطه بین این دو متغیر در جامعه آماری دیگری پرداخته‌اند؛ در حالی که پژوهش حاضر برای نخستین بار به بررسی رابطه بین این دو متغیر یعنی معنویت و تاب‌آوری در جامعه دانشجویان رشته روانشناسی دانشگاه یادگار امام خمینی (ره) پرداخته است.

هدف از انجام این پژوهش بررسی رابطه بین معنویت و تاب‌آوری در دانشجویان رشته روانشناسی دانشگاه یادگار امام خمینی (ره) می‌باشد. با توجه به آنچه ذکر شد، فرضیه اصلی پژوهش حاضر عبارت است از اینکه بین معنویت و تاب‌آوری در دانشجویان رشته روانشناسی دانشگاه یادگار امام خمینی (ره) رابطه معناداری وجود دارد.

1 .positive psychology

2 .resiliency

3 .developmental psychology

4 .family psychology

5 .mental health

6 .campbell

7 .mandel, mollet & brown

8 .block

9 .spirituality

10 .henry

11 .swinton & pattison

12 .plante

دهقان و همکاران (۱۳۹۴) پژوهشی با عنوان اثربخشی معنویت درمانی گروهی بر افزایش تاب‌آوری انجام دادند. نتایج به دست آمده نشان داد، تفاوت بین میانگین نمره تاب‌آوری در مرحله پس از آزمون در گروه آزمایش و کنترل با کنترل متغیر پیش آزمون، معنی‌دار بوده است. با توجه به نتایج به دست آمده، می‌توان گفت: معنویت درمانی گروهی در افزایش تاب‌آوری دانشجویان به طور چشم‌گیری موثر بوده است.

اعظمی و همکاران (۱۳۹۱) پژوهشی با عنوان نقش تاب‌آوری، معنویت و دینداری در پیش‌بینی رضایتمندی از زندگی در سالمندان انجام دادند. نتایج نشان داد که بین تاب‌آوری، معنویت و دینداری با رضایتمندی از زندگی رابطه معناداری وجود داشت. همچنین متغیرهای تاب‌آوری، معنویت و دینداری به طور معناداری قادر به پیش‌بینی رضایتمندی از زندگی بودند. تاب‌آوری از جمله متغیرهای پیش‌بین رضایتمندی از زندگی است اما این عامل با کمک متغیر معنویت و دینداری می‌تواند پیش‌بینی کننده قوی برای متغیر رضایت از زندگی باشد.

پرزور و همکاران (۱۳۹۷) پژوهشی با عنوان اثربخشی مداخله معنوی بر تاب‌آوری فردی و اجتماعی زنان قربانی خشونت خانگی انجام دادند. نتایج نشان داد که آموزش مداخله معنوی باعث افزایش معنادار میانگین نمرات تاب‌آوری زنان گروه آزمایش در مقایسه با گروه کنترل شده است. میانگین مولفه‌های تاب‌آوری فردی و اجتماعی نیز بطور معنادار افزایش یافتند. آموزش باورهای مذهبی از طریق مداخله معنوی می‌تواند تاب‌آوری فردی و اجتماعی زنان خشونت دیده را بهبود بخشد و برای آنان توصیه می‌شود.

سوال اصلی پژوهش حاضر این است که آیا بین معنویت و تاب‌آوری در دانشجویان رشته روانشناسی دانشگاه یادگار امام خمینی (ره) رابطه معناداری وجود دارد؟

روش

روش پژوهش حاضر کمی، از نوع همبستگی می‌باشد. جامعه مورد پژوهش دانشجویان رشته روانشناسی مقطع کارشناسی دانشکده علوم انسانی دانشگاه آزاد اسلامی واحد یادگار امام خمینی (ره) در نیمسال تحصیلی ۹۹-۹۸ می‌باشد؛ نمونه‌ای به حجم ۴۰ نفر در دامنه سنی ۲۰ تا ۶۰ سال انتخاب شد که از این تعداد ۳۴ نفر زن و ۶ نفر مرد می‌باشند، و ۲۷ نفر از نمونه انتخاب شده مجرد و ۱۳ نفر از آن‌ها متأهل می‌باشند؛ در این پژوهش روش نمونه‌گیری به صورت در دسترس می‌باشد. روش جمع‌آوری داده‌ها در این پژوهش به صورت غیرتصادفی (در دسترس) می‌باشد.

پرسشنامه تاب‌آوری کونور و دیویدسون: این پرسشنامه را کونور و دیویدسون (۲۰۰۳) با مرور منابع پژوهشی ۱۹۷۹-۱۹۹۱ حوزه تاب‌آوری تهیه کردند. بررسی ویژگی‌های روان‌سنجی این مقیاس در شش گروه، جمعیت عمومی، مراجعه‌کنندگان به بخش مراقبت‌های اولیه، بیماران سرپایی روان‌پزشکی، بیماران با مشکل اختلال اضطراب فراگیر، و دو گروه از بیماران استرس پس از سانحه انجام شده است. تهیه‌کنندگان این مقیاس بر این باورند که این پرسشنامه به خوبی قادر به تفکیک افراد تاب‌آور از غیرتاب‌آور در گروه‌های بالینی و غیربالینی بوده، و می‌تواند در موقعیت‌های پژوهشی و بالینی مورد استفاده قرار گیرد. پرسشنامه تاب‌آوری کونور و دیویدسون ۲۵ عبارت دارد که در یک مقیاس لیکرتی بین صفر (کاملاً نادرست) تا پنج (همیشه درست) نمره گذاری می‌شود؛ نمره گذاری گزینه‌ها در مقیاس تاب‌آوری کونور و دیویدسون بدین شرح است: کاملاً نادرست=۰ به ندرت=۱ گاهی درست=۲ اغلب درست=۳ همیشه درست=۴

بنابراین طیف نمرات آزمون بین ۰ تا ۱۰۰ قرار دارد. نمرات بالاتر بیانگر تاب‌آوری بیشتر آزمودنی است.

پرسشنامه معنویت پاریسیان: پرسشنامه معنویت در سال (۲۰۰۹) توسط پاریسیان و دونینیک به منظور اهمیت معنویت در زندگی افراد و سنجش ابعاد مختلف آن ساخته شده است. این مقیاس یک ابزار خود گزارشی است که دارای ۲۹ عبارت بوده و چهار زیرمقیاس: خودآگاهی (عبارات ۱ تا ۱۰)، اهمیت اعتقادات معنوی در زندگی (عبارات ۱۱ تا ۱۴)، فعالیت‌های معنوی (عبارات ۱۵ تا ۲۰) و نیازهای معنوی (عبارات ۲۱ تا ۲۹) را می‌سنجد و آزمودنی باید در یک طیف لیکرت ۴ درجه‌ای (از کاملاً مخالفم=۱ تا کاملاً موافقم=۴) میزان مخالفت یا موافقت خود با هر یک از عبارات آن را مشخص سازد؛ روش نمره گذاری در این پرسشنامه بدین شرح است: کاملاً مخالفم=۱ مخالفم=۲ موافقم=۳ کاملاً موافقم=۴

برای بدست آوردن نمره هر زیر مقیاس باید امتیاز همه عبارات مربوط به زیرمقیاس موردنظر با هم جمع شوند و برای بدست آوردن امتیاز کلی فرد در این پرسشنامه باید امتیاز ۴ زیرمقیاس ذکر شده با هم جمع شوند.

ویژگی‌های روان‌سنجی پرسشنامه تاب‌آوری کونور و دیویدسون:

پایایی خارجی: کونور و دیویدسون ضریب آلفای کرونباخ مقیاس تاب‌آوری را ۰/۸۹ گزارش کرده‌اند. ضریب پایایی حاصل از روش بازآزمایی در یک فاصله ۴ هفته‌ای ۰/۸۷ بوده است. پایایی ایرانی: این مقیاس در ایران توسط محمدی (۱۳۸۹) هنجاریابی شده است. وی برای تعیین پایایی از روش آلفای کرونباخ بهره گرفته و ضریب پایایی ۰/۸۹ را گزارش کرده است. اعتبار خارجی: نمرات مقیاس تاب‌آوری کونور و دیویدسون با نمرات مقیاس سرسختی کوباسا همبستگی مثبت معنادار و با نمرات مقیاس‌های استرس ادراک شده و آسیب‌پذیری نسبت به استرس شیپان همبستگی منفی معناداری داشتند، که این حاکی از اعتبار همزمان این مقیاس است. اعتبار افتراقی: نمرات مقیاس تاب‌آوری کونور و دیویدسون در هنگام شروع و خاتمه آزمایش با نمرات مقیاس تجربه جنسی آریزونا همبستگی معناداری نداشت. اعتبار ایرانی: برای تعیین روایی این مقیاس نخست همبستگی هر عبارت با نمره کل مقوله محاسبه شد به جز عبارت ۳، ضریب‌های بین ۰/۴۱ تا ۰/۶۴ نشان داده شدند و سپس از روش تحلیل عامل بهره گرفته شد. پیش از استخراج عوامل بر پایه ماتریس همبستگی عبارات، دو شاخص **KMO** برابر ۰/۸۷ و مقدار خی دو آزمون کرویت بارتلت برابر ۵۵۵۶/۲۸ محاسبه شدند. که هر دو شاخص کفایت شواهد برای انجام تحلیل عامل را نشان دادند.

ویژگی‌های روان‌سنجی پرسشنامه معنویت پاریسیان:

پایایی: ضریب آلفای کلی آزمون ۰/۹۴، و ضریب آلفای زیرمقیاس خودآگاهی ۰/۹۱، اهمیت اعتقادات معنوی در زندگی ۰/۹۱، فعالیت معنوی ۰/۸۰ و نیازهای معنوی ۰/۸۹ گزارش شده است. نتایج حاصل از روش بازآزمایی نیز در یک فاصله ۱۰ هفته‌ای هیچ تفاوت معنی‌داری را نشان نداد. اعتبار محتوا: سازندگان آزمون به چارچوب نظری مناسبی دست پیدا کردند و بر اساس این چارچوب پرسشنامه حاوی ۳۵ عبارات را طراحی کردند. پژوهشگران از ۸ متبخر در زمینه پرستاری، طراحی پرسشنامه معنویت خواستند که در یک مقیاس لیکرت ۴ درجه‌ای (مرتبط نیست=۱، تاحدودی مرتبط=۲، مرتبط=۳ و بسیار مرتبط=۴) میزان مرتبط بودن هر یک از گویه‌ها با چارچوب نظری را مشخص سازند و بر اساس نظر آنها تعدادی از عبارات حذف شد. اعتبار صوری: این مقیاس توسط ۲۵ جوان مبتلا به دیابت تکمیل شد. ۹۵٪ پاسخ دهندگان اظهار کردند که متوجه عبارات شده‌اند و به راحتی توانسته‌اند به آنها پاسخ دهند، همچنین ۹۰٪ پاسخ دهندگان معتقد بودند که آزمون از چیدمان و ظاهر مناسبی برخوردار است. اعتبار سازه: نتایج تحلیل عاملی پرسشنامه معنویت نیز ۴ عامل مجزای خودآگاهی، اهمیت اعتقادات معنوی در زندگی، فعالیت‌های معنوی و نیازهای معنوی را نشان داد که این حاکی از اعتبار سازه این ابزار است. در این پژوهش از دو روش آمار توصیفی و آمار استنباطی استفاده شد، در آمار توصیفی از شاخص‌هایی نظیر نما، میانه، میانگین، واریانس، انحراف معیار و جداول و نمودار استفاده شد و در آمار استنباطی از روش آماری همبستگی پیرسون استفاده شد. و برای آنالیز اطلاعات از نرم افزار آماری **SPSS** ورژن ۲۳ استفاده گردید.

نتایج

جدول ۱- توزیع فراوانی سن، جنسیت و وضعیت تاهل

		jensiat	sen	vaziat tahol
N	Valid	40	40	40
	Missing	0	0	0
	Mean	1.15	27.05	1.33
	Std. Error of Mean	.057	1.460	.075
	Median	1.00	23.00	1.00
	Mode	1	21	1
	Std. Deviation	.362	9.235	.474
	Variance	.131	85.279	.225
	Range	1	40	1

Minimum	1	20	1
Maximum	2	60	2
Sum	46	1082	53

در جدول شماره ۱، توزیع فراوانی سن، جنسیت و وضعیت تاهل نمونه آماری مورد مطالعه نشان داده شده است.

جدول ۲- توزیع فراوانی سن

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
20	5	12.5	12.5	12.5
21	9	22.5	22.5	35.0
22	4	10.0	10.0	45.0
23	5	12.5	12.5	57.5
24	1	2.5	2.5	60.0
27	3	7.5	7.5	67.5
28	1	2.5	2.5	70.0
30	3	7.5	7.5	77.5
31	1	2.5	2.5	80.0
32	1	2.5	2.5	82.5
34	1	2.5	2.5	85.0
35	1	2.5	2.5	87.5
37	1	2.5	2.5	90.0
39	1	2.5	2.5	92.5
45	1	2.5	2.5	95.0
54	1	2.5	2.5	97.5
60	1	2.5	2.5	100.0
Total	40	100.0	100.0	

چنانچه در جدول شماره ۲ ملاحظه می‌گردد، ۴۰ نفر نمونه آماری مورد مطالعه، در دامنه سنی ۲۰ تا ۶۰ سال قرار دارند. میانگین سنی نمونه مورد مطالعه با توجه به جدول شماره ۱، ۲۷،۰۵ می‌باشد.

جدول ۳- توزیع فراوانی جنسیت

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
zan	34	85.0	85.0	85.0
Valid mard	6	15.0	15.0	100.0
Total	40	100.0	100.0	

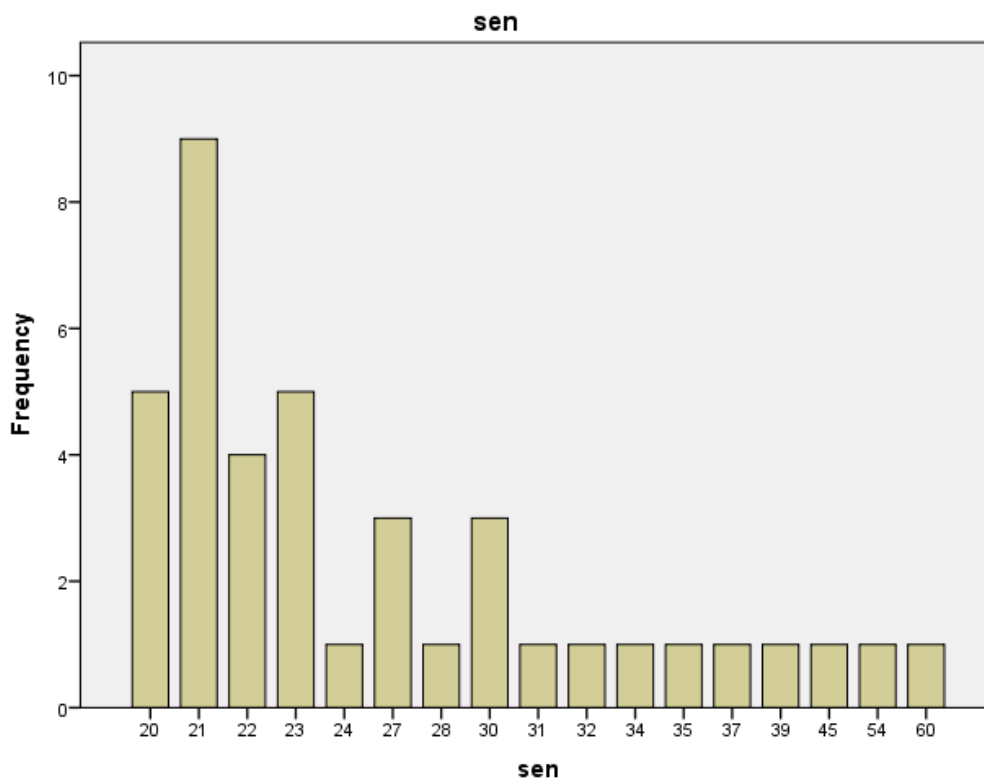
چنانچه در جدول شماره ۳ ملاحظه می‌گردد، از ۴۰ نفر نمونه آماری مورد مطالعه، ۳۴ نفر زن و ۶ نفر مرد می‌باشد.

جدول ۴- توزیع فراوانی وضعیت تاهل

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
mojarad	27	67.5	67.5	67.5
Valid motahel	13	32.5	32.5	100.0
Total	40	100.0	100.0	

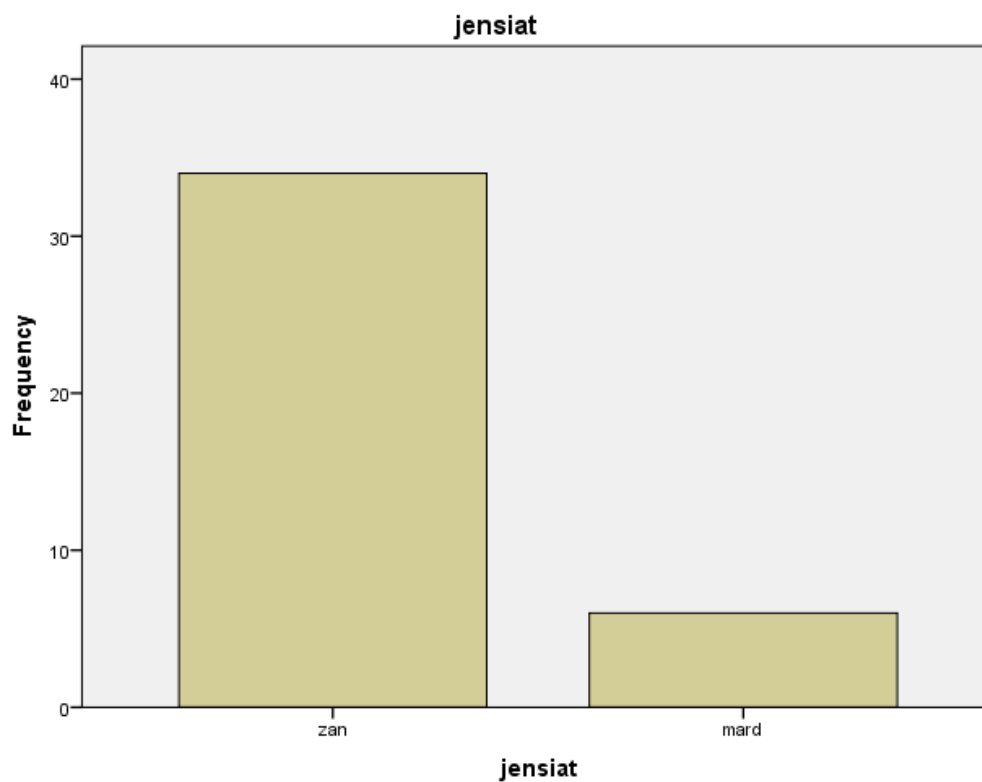
چنانچه در جدول شماره ۴ ملاحظه می‌گردد، از ۴۰ نفر نمونه آماری مورد مطالعه، ۲۷ نفر مجرد و ۱۳ نفر متاهل می‌باشند.

نمودار ۱- سن

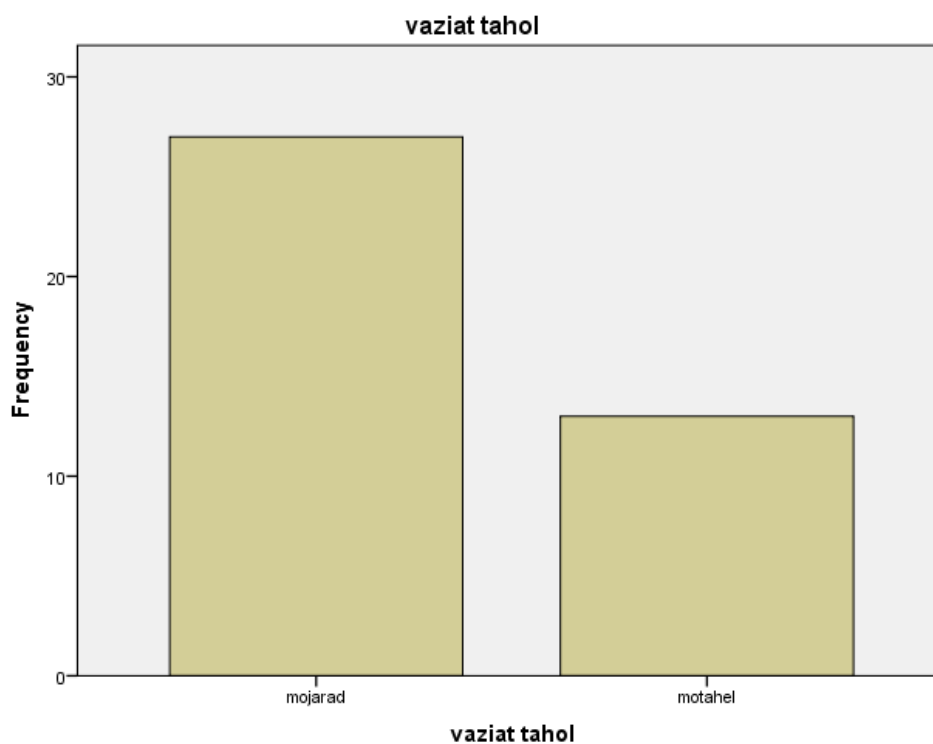
در نمودار شماره ۱، فراوانی رده‌های سنی افراد موجود در پژوهش نمایان است که با توجه به نمودار حاضر می‌توان گفت که افراد در سن ۲۱ سال بیشترین تعداد را در جامعه مورد پژوهش به خود اختصاص داده‌اند.

نمودار ۲- جنسیت

در نمودار شماره ۲، فراوانی جنسیت افراد موجود در پژوهش نمایان است که با توجه به نمودار حاضر می‌توان گفت که تعداد زنان در جامعه مورد پژوهش بیشتر می‌باشد.

نمودار ۳- وضعیت تاهل

در نمودار شماره ۳، فراوانی وضعیت تاهل افراد موجود در پژوهش نمایان است که با توجه به نمودار حاضر می‌توان گفت که تعداد افراد مجرد در جامعه مورد پژوهش بیشتر است.

جدول ۵- همبستگی بین معنویت و تاب‌آوری

	manaviat	tabavari
Pearson Correlation	1	.791**
manaviat Sig. (2-tailed)		.000
N	40	40
Pearson Correlation	.791**	1
tabavari Sig. (2-tailed)	.000	
N	40	40

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

فرضیه اصلی: بین معنویت و تاب‌آوری در دانشجویان رشته روانشناسی دانشگاه یادگار امام خمینی (ره) رابطه معناداری وجود دارد.

نتایج مندرج در جدول شماره ۵ نشان می‌دهد که چون **sig** برابر ۰/۰۰ و کوچکتر از ۰/۰۵ است، بنابراین فرض صفر رد و فرض خلاف تایید می‌شود، در واقع بین معنویت و تاب‌آوری رابطه معناداری وجود دارد.

جدول ۶- همبستگی بین خودآگاهی و تاب‌آوری

	khodagahi	tabavari
Pearson Correlation	1	.758**
khodagahi Sig. (2-tailed)		.000
N	40	40
Pearson Correlation	.758**	1
tabavari Sig. (2-tailed)	.000	
N	40	40

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

فرضیه فرعی اول: بین خودآگاهی و تاب‌آوری در دانشجویان رشته روانشناسی دانشگاه یادگار امام خمینی (ره) رابطه معناداری وجود دارد.

نتایج مندرج در جدول شماره ۶ نشان می‌دهد که چون **sig** برابر ۰/۰۰ و کوچکتر از ۰/۰۵ است، بنابراین فرض صفر رد و فرض خلاف تایید می‌شود، در واقع بین خودآگاهی و تاب‌آوری رابطه معناداری وجود دارد.

جدول ۷- همبستگی بین اعتقادات معنوی در زندگی و تاب‌آوری

	eteghadatemanavi	tabavari
Pearson Correlation	1	.467**
eteghadatemanavi Sig. (2-tailed)		.002
N	40	40
Pearson Correlation	.467**	1
tabavari Sig. (2-tailed)	.002	
N	40	40

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

فرضیه فرعی دوم: بین اهمیت اعتقادات معنوی در زندگی و تاب‌آوری در دانشجویان رشته روانشناسی دانشگاه یادگار امام خمینی (ره) رابطه معناداری وجود دارد.

نتایج مندرج در جدول شماره ۷ نشان می‌دهد که چون **sig** برابر $0/002$ و کوچکتر از $0/05$ است، بنابراین فرض صفر رد و فرض خلاف تایید می‌شود، در واقع بین اهمیت اعتقادات معنوی در زندگی و تاب‌آوری رابطه معناداری وجود دارد.

جدول ۸- همبستگی بین فعالیت‌های معنوی و تاب‌آوری

	faaliathayemanavi	tabavari
Pearson Correlation	1	.755**
faaliathayemanavi Sig. (2-tailed)		.000
N	40	40
Pearson Correlation	.755**	1
tabavari Sig. (2-tailed)	.000	
N	40	40

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

فرضیه فرعی سوم: بین فعالیت‌های معنوی و تاب‌آوری در دانشجویان رشته روانشناسی دانشگاه یادگار امام خمینی (ره) رابطه معناداری وجود دارد.

نتایج مندرج در جدول شماره ۸ نشان می‌دهد که چون **sig** برابر $0/000$ و کوچکتر از $0/05$ است، بنابراین فرض صفر رد و فرض خلاف تایید می‌شود، در واقع بین فعالیت‌های معنوی و تاب‌آوری رابطه معناداری وجود دارد.

جدول ۹- همبستگی بین نیازهای معنوی و تاب‌آوری

	niazhayemanavi	tabavari
Pearson Correlation	1	.453**
niazhayemanavi Sig. (2-tailed)		.003
N	40	40
Pearson Correlation	.453**	1
tabavari Sig. (2-tailed)	.003	
N	40	40

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

فرضیه فرعی چهارم: بین نیازهای معنوی و تاب‌آوری در دانشجویان رشته روانشناسی دانشگاه یادگار امام خمینی (ره) رابطه معناداری وجود دارد.

نتایج مندرج در جدول شماره ۹ نشان می‌دهد که چون **sig** برابر $0/003$ و کوچکتر از $0/05$ است، بنابراین فرض صفر رد و فرض خلاف تایید می‌شود، در واقع بین نیازهای معنوی و تاب‌آوری رابطه معناداری وجود دارد.

بحث و نتیجه‌گیری

همانگونه که پیشتر نیز بیان شد مهمترین سوال این پژوهش این بود که آیا می‌توان گفت بین معنویت و تاب‌آوری در دانشجویان رشته روانشناسی دانشگاه یادگار امام خمینی (ره) رابطه معناداری وجود دارد؟ یافته‌های حاصل از تجزیه و تحلیل داده‌های به دست آمده در جدول شماره ۵ نشان داد که بین معنویت و تاب‌آوری در جامعه ذکر شده رابطه معناداری وجود دارد. به عبارت دیگر در دانشجویان رشته روانشناسی که در این پژوهش شرکت کردند،

دانشجویانی که از معنویت بالاتری برخوردارند، از ظرفیت تاب‌آوری بالاتری نیز برخوردارند؛ یعنی دانشجویانی که به خود نزدیک تر شده و بر منابع درونی خود بیشتر تکیه می‌کنند و به سطح بالاتری از آگاهی دست یافته‌اند و با اعتقاد و اعتماد به خدا در کارهایشان پیش می‌روند، هنگام برخورد با شرایط خطرآفرین و ناگوار، از توانمندی و استعداد بیشتری برای عبور از این شرایط به گونه‌ای که پیامدهای منفی کمتری کسب کرده و حتی پیامدهای مثبتی را نیز کسب کنند، برخوردارند.

در خصوص زیرمقیاس‌های معنویت که شامل خودآگاهی، اهمیت اعتقادات معنوی در زندگی، فعالیت‌های معنوی و نیازهای معنوی می‌باشند نیز باید بیان کرد که تمام زیرمقیاس‌های معنویت با تاب‌آوری رابطه معناداری دارند و با توجه به جداول شماره ۶ تا ۹ و مقایسه بین درصدهای همبستگی این چهار زیرمقیاس و تاب‌آوری باید بیان کرد که زیرمقیاس‌های خودآگاهی، فعالیت‌های معنوی، اهمیت اعتقادات معنوی در زندگی و نیازهای معنوی به ترتیب همبستگی قویتری با تاب‌آوری دارند.

اگرچه بین این پژوهش و سایر پژوهش‌های انجام گرفته (از نظر متغیرها، جامعه و نتایج) تفاوت‌هایی وجود دارد ولی یافته‌های حاصل از این پژوهش با پژوهش‌های انجام گرفته همخوانی دارد.

از جمله پژوهش‌های هاشمی و جوکار (۱۳۹۰) که به بررسی رابطه بین تعالی معنوی و تاب‌آوری در دانشجویان دانشگاه پرداخته است. این پژوهش بیانگر ارتباط معنی دار بین عوامل و نمره کل مقیاس تعالی معنوی و مقیاس تاب‌آوری بود. عامل پیوند معنوی و وحدت معنوی پیش بینی کننده‌های معنی دار تاب‌آوری بودند. نتایج حاصل بیانگر نقش معنویت در افزایش ظرفیت تاب‌آوری افراد بود؛ از این نظر بین این پژوهش و پژوهش حاضر شباهت وجود دارد که هر دو به بررسی نقش معنویات در افزایش تاب‌آوری دانشجویان رشته روانشناسی پرداخته‌اند و در هر دو بین معنویات و تاب‌آوری دانشجویان رابطه معناداری مشاهده شده است و از این لحاظ که در این پژوهش به متغیر تعالی معنوی که متشکل از وحدت، کامروایی معنوی و پیوند معنوی می‌باشد، پرداخته شده است با یکدیگر متفاوت اند. از لحاظ جامعه آماری مورد سنجش نیز بین دو پژوهش تفاوت وجود دارد زیرا جامعه مورد سنجش در این پژوهش دانشجویان مقطع کارشناسی رشته روانشناس دانشگاه آزاد اسلامی واحد ارسنجان می‌باشد در حالی که جامعه مورد سنجش در پژوهش حاضر دانشجویان مقطع کارشناسی رشته روانشناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد یادگار امام خمینی (ره) می‌باشد.

پژوهش سرتیپ زاده و همکاران (۱۳۹۵) به بررسی اثربخشی معنویت درمانی بر تاب‌آوری سالمندان شهر اصفهان پرداخته است. در این پژوهش به این نتیجه رسیدند که معنویت درمانی به شیوه گروهی باعث اختلاف بارز در میانگین نمرات گروه آزمایش در مراحل پس از آزمون و پیگیری نسبت به مرحله پیش از آزمون گردید. در مراحل پس از آزمون و پیگیری، به صورت معنی داری در افزایش تاب‌آوری سالمندان موثر بوده است. معنویت درمانی روش مناسبی جهت افزایش تاب‌آوری سالمندان می‌باشد. آنان با شرکت در جلسات گروهی معنویت درمانی و تبادل افکار و عقاید، این توانایی و آگاهی را کسب می‌کنند که زندگی همواره دارای معنی است و می‌توان در هر پیشامدی معنی و هدفی یافت؛ از این نظر بین این پژوهش و پژوهش حاضر شباهت وجود دارد که هر دو به بررسی نقشی که معنویات بر تاب‌آوری افراد دارد پرداخته‌اند و در هر دو معنویت در افزایش تاب‌آوری افراد موثر بوده است و از این نظر که روش انجام این پژوهش نیمه آزمایشی و با طرح پیش از آزمون، پس از آزمون و پیگیری با گروه شاهد می‌باشد، در حالی که روش انجام تحقیق در پژوهش حاضر همبستگی می‌باشد با یکدیگر متفاوت اند. از لحاظ جامعه آماری مورد سنجش نیز بین دو پژوهش تفاوت وجود دارد زیرا جامعه مورد سنجش در این پژوهش کلیه سالمندان مقیم خانه سالمندان صادقیه شهر اصفهان می‌باشد در حالی که جامعه مورد سنجش در پژوهش حاضر دانشجویان مقطع کارشناسی رشته روانشناسی دانشگاه یادگار امام خمینی (ره) می‌باشد.

پژوهش صیدی و همکاران (۱۳۹۰) به بررسی رابطه بین معنویت خانواده و تاب‌آوری آن، با واسطه‌گری کیفیت ارتباط در خانواده پرداخته است. نتایج حاصل از تحلیل داده‌ها نشان دادند که معنویت هم به طور مستقیم ($\beta=0.20$) و هم به طور غیرمستقیم ($\beta=0.14$) (با واسطه کیفیت ارتباط در خانواده) پیش بینی کننده تاب‌آوری خانواده می‌باشد. معنویت خانواده توانسته است که رابطه معناداری را با متغیرهای کیفیت ارتباط در خانواده و همچنین تاب‌آوری خانواده ایجاد کند. در پایان می‌توان نتیجه گرفت که وجود جو معنوی در خانواده‌ها، بطور مستقیم و همچنین از طریق ارتقاء کیفیت ارتباط موجب تاب‌آوری و مدیریت مناسب مشکلات در خانواده‌ها می‌شود؛ از این نظر بین این پژوهش و پژوهش حاضر شباهت وجود دارد که هر دو به بررسی رابطه

معنویت با تاب‌آوری افراد پرداخته‌اند و در هر دو بین معنویت و تاب‌آوری افراد رابطه معناداری مشاهده شده است. این پژوهش از لحاظ جامعه آماری مورد سنجش با یکدیگر تفاوت دارند زیرا جامعه مورد سنجش در این پژوهش خانواده‌های دانش‌آموزان در سال تحصیلی ۹۰-۸۹ می‌باشد در حالی که جامعه مورد سنجش در پژوهش حاضر دانشجویان مقطع کارشناسی رشته روانشناسی دانشگاه یادگار امام خمینی (ره) در سال تحصیلی ۹۹-۹۸ می‌باشد.

پژوهش رجیبیان ده زیره و همکاران (۱۳۹۸) به بررسی نقش سلامت معنوی در تاب‌آوری دانشجویان دانشگاه کاشان پرداخته است. نتایج این پژوهش نشان داد که بین سلامت معنوی و تاب‌آوری دانشجویان رابطه معنی دار وجود دارد، بین سلامت وجودی و تاب‌آوری دانشجویان رابطه معنی دار وجود دارد و همچنین بین سلامت مذهبی و تاب‌آوری دانشجویان رابطه معنی دار وجود دارد. نتایج نشان داد که مولفه‌های سلامت معنوی مخصوصاً مولفه سلامت وجودی پیش‌بینی‌کننده مناسبی در تاب‌آوری دانشجویان می‌باشد؛ از این نظر بین این پژوهش و پژوهش حاضر شباهت وجود دارد که هر دو به بررسی نقش معنویات بر تاب‌آوری دانشجویان پرداخته‌اند و در هر دو بین متغیرهای مربوط به معنویت و تاب‌آوری دانشجویان رابطه معنی دار مشاهده شده است و از این لحاظ که در این پژوهش به متغیر سلامت معنوی که متشکل از سلامت وجودی و سلامت مذهبی می‌باشد، پرداخته شده است با یکدیگر متفاوت‌اند. از لحاظ جامعه آماری مورد سنجش نیز بین دو پژوهش تفاوت وجود دارد زیرا جامعه آماری مورد سنجش در این پژوهش کلیه دانشجویان مقطع کارشناسی دانشگاه کاشان در سال تحصیلی ۹۵-۹۴ می‌باشد در حالی که جامعه مورد سنجش در پژوهش حاضر دانشجویان مقطع کارشناسی رشته روانشناسی دانشگاه یادگار امام خمینی (ره) در سال تحصیلی ۹۹-۹۸ می‌باشد.

منابع و مراجع

- [۱] احمدی، رضا، شریفی درآمدی، پرویز. (۱۳۹۳). بررسی آموزش تاب‌آوری بر سلامت روان افراد مبتلا به وابستگی مواد در کانون توسکای شهر تهران، فصلنامه مطالعات روان‌شناسی بالینی، شماره شانزدهم، سال چهارم، صص ۱۷-۱.
- [۲] اژدری‌فرد، پری‌سیمما، قاضی، قاسم، نورانی‌پور، رحمت‌اله. (۱۳۸۹). بررسی تاثیر آموزش عرفان و معنویت بر سلامت روان دانش‌آموزان، فصلنامه اندیشه‌های تازه در علوم تربیتی، شماره دوم، دوره پنجم، صص ۱۲۷-۱۰۵.
- [۳] اعظمی، یوسف، معتمدی، عبدالله، دوستیان، یونس، جلالوند، محمد، فرزندگان، محسن. (۱۳۹۱). نقش تاب‌آوری، معنویت و دینداری در پیش‌بینی رضایتمندی از زندگی در سالمندان، فصلنامه فرهنگ مشاوره و روان‌درمانی، شماره ۱۲، سال سوم، صص ۲۰-۱.
- [۴] پرزور، پرویز، عباسی، مسلم، شجاعی، احمد. (۱۳۹۷). اثربخشی مداخله معنوی بر تاب‌آوری فردی و اجتماعی زنان قربانی خشونت خانگی، مجله روانشناسی بالینی، شماره ۲، شماره پیاپی ۳۸، سال دهم، صص ۱۰۵-۹۵.
- [۵] جوکار، بهرام. (۱۳۸۶). نقش واسطه‌ای تاب‌آوری در رابطه بین هوش هیجانی و هوش عمومی با رضایت از زندگی، فصلنامه روانشناسی معاصر، شماره ۲، دوره ۲، صص ۱۲-۳.
- [۶] دهقان، فاطمه، پیری‌کامرانی، مرضیه، کرمی، جهانگیر. (۱۳۹۴). اثربخشی معنویت درمانی گروهی بر افزایش تاب‌آوری، نشریه روان‌شناسی و دین، شماره چهارم، پیاپی ۳۲، سال هشتم، صص ۹۲-۸۱.
- [۷] رجیبیان ده زیره، مریم، درتاج، فریبا، درتاج، فتانه، اللهی، ذبیح‌الله. (۱۳۹۸). نقش سلامت معنوی در تاب‌آوری دانشجویان دانشگاه کاشان، نشریه رویش روان‌شناسی، شماره ۱، شماره پیاپی ۳۴، سال ۸، صص ۱۰۸-۹۷.
- [۸] سرتیپ زاده، افسانه، علی اکبری، مهناز، طبائیان، سیده راضیه. (۱۳۹۵). اثربخشی معنویت درمانی بر تاب‌آوری سالمندان شهر اصفهان، مجله تحقیقات علوم رفتاری، شماره ۱، دوره ۱۴، صص ۶۳-۵۶.
- [۹] صیدی، محمدسجاد، پورابراهیم، تقی، باقریان، فاطمه، منصور، لادن. (۱۳۹۰). رابطه‌ی بین معنویت خانواده و تاب‌آوری آن، با واسطه‌گری کیفیت ارتباط در خانواده، مجله روش‌ها و مدل‌های روانشناختی، شماره پنجم، سال دوم، صص ۷۹-۶۳.
- [۱۰] عبدلی‌سلطان‌احمدی، جواد، پاشوی، قاسم، فراست محمدی، معصومه. (۱۳۹۲). بررسی مولفه‌های نیازهای معنوی از دیدگاه اسلام در کتاب‌های درسی "دین و زندگی"، فصلنامه مطالعات اسلام و روان‌شناسی، شماره ۱۲، سال ۷، صص ۳۶-۷.
- [۱۱] کرمی، جهانگیر، افشک، شیوا. (۱۳۹۷). رابطه بین هیجان خواهی و تاب‌آوری با آمادگی به اعتیاد در دانشجویان، نشریه رویش روان‌شناسی، شماره ۱۱، شماره پیاپی ۳۲، سال ۷، صص ۲۴۸-۲۵۸.
- [۱۲] مومنی، خدامراد، شهبازی‌راد، افسانه. (۱۳۹۱). رابطه معنویت، تاب‌آوری و راهبردهای مقابله‌ای با کیفیت زندگی دانشجویان، مجله علوم رفتاری، شماره ۲، دوره ۶، صص ۱۰۳-۹۷.
- [۱۳] هاشمی، لادن، جوکار، بهرام. (۱۳۹۰). بررسی رابطه تعالی معنوی و تاب‌آوری در دانشجویان دانشگاه، مجله مطالعات روانشناسی تربیتی، شماره ۱۳، دوره ۸، صص ۱۴۲-۱۲۳.